

VIJEĆE
KONGRESA
BOŠNJAČKIH
INTELEKTUALACA

PODRUŽNICA MOSTAR

ZBORNIK RADOVA

Naučni skup

**KULTUROLOŠKO-
HISTORIJSKI RAZVOJ
GRADA MOSTARA**

Mostar, 27. mart 2015. godine

Mostar, 2015.

MOSTAR U DOBA MOREJSKOG RATA (1684-1699) - Faruk Taslidža

Sažetak

Ovaj rad prilog je proučavanju prilika u gradu Mostaru za vrijeme mletačko-osmanskog Morejskog rata koji je vođen od 1684. do 1699. godine. Autor ukazuje na različite okolnosti koje su poremetile mletačke osvajачke planove i rezultirale činjenicom da je Mostar i nakon ovog rata ostao pod sultanovom vlašću. U vezi sa tim, posebno je naglašen doprinos istaknutog mostarskog prvaka (ajana) Osman-age Halebije, čija je uloga u historiji grada Mostara danas gotovo potpuno zaboravljena.

Ključne riječi: Morejski rat, Mostar, Osmanlije, Mlečani, hajduci, Hercegovački sandžak, Osman-aga Halebija, Mehmed-paša Korča

Odavno je u nauci konstatovano da grad Mostar *ne pripada historiji srednjovjekovnih naselja*.²⁰ Da je prethodna konstatacija tačna, potvrđuje i popis sandžaka Bosna (1468./69.), sproveden neposredno po osmanskim osvajanjem

20 O tome: Десанка Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево, 1978, 115; Владимир Ћоровић, *Мостар*, Београд, 1999, 13, (dalje: В. Ћоровић, *Мостар*). Grad Mostar, dakle, nema kontinuitet sa nekim gradom iz antičkog ili srednjovjekovnog razdoblja. Ali, bez sumnje, sredinom XV stoljeća na mjestu današnjeg Mostara postojao je jedan viseći most i uz njega dvije kule. Taj most sa kulama spominje se u poznatom dokumentu iz jula 1452. godine. Vidi: Marko Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Сарајево, 1982, 191. Uz most tada zasigurno nije postojalo neko urbanizirano, privredno razvijeno naselje (podgrađe), koje bi se prema srednjovjekovnim standardima moglo nazvati gradom. Osim toga, tada je obližnji grad Blagaj predstavljao političko i svako drugo središte Hercegovine. Stoga, smatramo neosnovanim teorije po kojima je Mostar nastao spajanjem Nebojše i Cimovskog, srednjovjekovnih gradova još uvijek nepoznate lokacije. Bez pokrića je, barem za sada, i svaka veza spomenutih neurbiciranih gradova sa kulama koje su se u predosmansko doba nalazile uz viseći most na Neretvi.

većeg dijela Hercegovine.²¹ Urbani razvoj Mostara započeo je tek u XVI stoljeću, u vrijeme najvećeg uspona Osmanskog carstva.²² Mostar je od Osmanlija prepoznat kao mjesto strateške važnosti, te je planski i postepeno pretvoren u sudsko-administrativno, komunikacijsko, privredno, prosvjetno i vjersko središte Hercegovačkog sandžaka.²³ To zlatno stoljeće Mostara bilo je i u znaku književnog, te općenito kulturnog stvaralaštva njegovih stanovnika.²⁴ Istodobno, shodno intenzivnom procesu prihvatanja islama, Mostar je postao dominantno muslimanski grad.²⁵ Domaće stanovništvo doživjelo je opću afirmaciju, ali i preuzelo velike obaveze i odgovornosti. Kroz čitavu osmansku epohu ti domicilni muslimani bili su nosioci uglavnom svih državnih institucija (vojnih, administrativnih, obrazovnih i dr.) koje su djelovale u Mostaru.²⁶ Naravno, to je išlo u prilog Visokoj Porti, koja je fleksibilnom i mudrom

21 U tom popisu zatečeno naselje uz Neretvu evidentirano je kao ruralni trg (*pazar*) sa samo 16 kuća. Trg je zapisan pod nazivom *Kopru Hisar* što znači Most-Utvrda (a ne Grad-Utvrda). To je i objašnjenje za porijeklo imena grada Mostara, koje označava mjesto gdje se nalazi Most-Utvrda (Mostovska Utvrda). Vidi: Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2008, 57.

22 To je stoljeće na cijelom Balkanu obilježeno sa dva bitna i povezana procesa. Riječ je o urbanizaciji, tj. nastanku novih gradova islamsko-orijentalnog tipa, te procesu prihvatanju islama od strane domaćeg stanovništva. O tome vidjeti radove u: Adem Handžić, *Studije o Bosni*, Istanbul, 1994.

23 Tokom XVI stoljeća Mostar je stekao pravni status kasabe (grada) i središta kadiluka. U gradu je intenzivno razvijana trgovina i zanatstvo. Izgrađena je ćuprija preko Radobolje, a potom i rijeke Neretve (Stari most), te brojni privredni objekti. Sa radom su započele tri medrese sa bibliotekama. Formirano je mostarsko muftijstvo. O tome: Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara-Urbani i demografski razvoj grada do kraja 16. stoljeća*, Sarajevo, 2014.

24 O tome: Adnan Kadrić, *Mostarski bulbuli - Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Mostar, 2012; Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, 1980, (dalje: H. Hasandedić, *Spomenici*).

25 Popis iz 1585. godine u gradu je evidentirao 541 domaćinstvo. Stanovništvo Mostara tada je u potpunosti bilo islamske vjere. Vidi: Ahmed S. Aličić, *Privredna i konfesiona struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća*, POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, 173.

26 Muslimani cijelog Bosanskog ejaleta su sebe prema centralnoj vlasti u Istanbulu, uvijek u narodnom, političkom i jezičkom smislu smatrali i nazivali Bošnjacima. Tako su ih nazivali Turci-Osmanlije i sama osmanska administracija u službenim aktima. Istovremeno, kao vjerska oznaka za iste muslimane koristio se naziv *turčin* kojim se htjelo reći da su oni *turske* tj. islamske vjere. O tome: Mustafa Imamović, *Knjiga pamćenja*, Sarajevo, 2013, 270-271.

politikom stekla dugoročno povjerenje Mostaraca i znatnog dijela provincijskog stanovništva. 27

Dugo razdoblje sigurnosti i prosperiteta Mostara prekinuli su ratovi koje je Osmanska država tokom XVII stoljeća vodila protiv Mletačke republike. Već za vrijeme Kandijskog rata (1645-1669) vojska *Prejasne Republike* iz dalmatinskog primorja imala je velike ambicije u Hercegovini, a ozbiljno je zaprijetila i Mostaru. Grad je odbranjen tek uz znatne napore, *i pogibiju 400 mostarskih junaka*.²⁸ Nova, još veća iskušenja za Mostar i njegove stanovnike nastupila su od početka Morejskog rata (1684-1699).²⁹ Za taj rat može se reći da predstavlja herojsko i prijelomno razdoblje u historiji grada Mostara. U dosadašnjoj historiografiji prilike u Mostaru (zapravo u cijelom Bosanskom ejaletu) iz XVII stoljeća samo su fragmentarno obrađivane, a rezultati su uglavnom bili ograničeni, jednostrani i pod uticajem raznih predrasuda.

*

Već u toku 1683. godine, brojne osmanske tvrđave i varoši na samoj granici Bosanskog ejaleta (u sandžacima Krka i Klis), stradale su od pobunjenih Morlaka.³⁰ Ubrzo nakon zvaničnog ulaska Mletačke republike u rat (u proljeće

27 Spomenuta osmanska politika poznata je pod nazivom *istimalet*. U užem smislu označava niz metoda za pridobijanje (lojalnost) domaćeg nemuslimanskog i muslimanskog stanovništva. Ta je politika usmjeravana prema svim društvenim kategorijama. Podrazumjevala je brigu o podanicima, vjerske slobode, lijepu riječ i poštovanje, materijalnu podršku, ambijent za egzistenciju i privrženost Osmanskom carstvu. U konačnici, *istimalet* politika rezultirala je učvršćivanjem i stabilizacijom sultanove vlasti. O *istimalet* politici vidi: Sedad Bešlija, *Istimalet u Historiji Ibrahima Alajbegovića Pečevije - Prilog izučavanju osmanske istimalet politike*, Anali GHB, Knjiga XXXIII, Sarajevo, 2012, 150-152.

28 Riječ je o napadu na Mostar iz 1652. godine. Kako navodi osmanski hroničar, tada su Mlečani bili podržani i konjicom koju im je u pomoć poslao hrvatski vlastelin Zrinski (*Zerin-ogli*). Vidi: Naima Mustafa, *Tarih-i Naima*, t. IV, Istanbul, 1293. H (1875/76.), 192-193; Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999, 348.

29 Morejski rat je dio većeg ratnog sukoba koji je poznat kao Bečki rat. Mletačka republika je u taj rat ušla u proljeće 1684. godine na inicijativu pape Inocenta XI, pristupajući široj antiosmanskoj koaliciji (Habsburška monarhija, Poljska, kasnije i Rusija). Morejski rat vođen je od Dalmacije do Egejskog mora, a ključne bitke odigrale su se na poluotoku Peloponezu (Moreji). Više o tome: Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, svezak II, Zagreb, 2007., 170-182.

30 Morlaci (Crni Vlasi), naziv za stanovništvo u zaleđu istočne obale Jadranskog mora. U bizantskim izvorima *Maurovlahos* su pastiri, potomci balkanskih starosjedilaca. I u XIV

1684.), zona sukoba postepeno se pomjerala prema Hercegovačkom sandžaku. U više navrata vojnici iz Mostara bili su (tokom 1685.) mobilizirani u cilju očuvanja osmanskih pozicija u blizini Zadvarja i na ušću rijeke Neretve kod Opuzena.³¹

U tim prvim godinama Morejskog (Bečkog) rata, Visoka Porta se fokusirala na borbe sa Habsburgovcima na ugarskom frontu, tako da je osmanska Bosna faktički bila prepuštene same sebi. Znatni osmanski resursi iz cijelog Carstva, pa i iz Hercegovine, usmjeravani su prema Panonskoj niziji.³² To je išlo u prilog Mlečanima, koji su koristeći svako odsustvo osmanskih vojnih autoriteta iz Bosne, nastojali što više proširiti svoj uski dalmatinski posjed. Nakon osvajanja Sinja (1686.), njihov glavni ratni cilj na jugu Bosanskog ejaleta u 1687. godini postao je Novi na ulazu u zaljev Boke. Upravo sa vojnim pohodom na taj grad, povezani su i presudni događaji Morejskog rata u Mostaru.³³ Naime, želeći dodatno otežati poziciju opsjednutog Novog, Mlečani su početkom augusta 1687. godine započeli sa dejstvom svojih snaga na širem hercegovačkom području. Dalmatinski providur Girolam Cornar (1686-1689) okupio je tada *među vojnicima, hajducima i podmićenim Morlacima 4.000 do 5.000 ljudi*. Planirao je osvajanje Mostara, ali i Stoca, Ljubinja, Popova.³⁴

stoljeću to je također naziv za stočare koji se kreću od zimišta ka ljetištu na planini i natrag. U mletačkim spisima XVII i XVIII stoljeća Morlacima se nazivaju svi prebjezi ili doseljenici (i katoličke i pravoslavne vjere) sa osmanske teritorije koji su se naselili u dalmatinskom zaleđu, naročito u Ravnim kotarima. Tako se i u novije vrijeme brđani u zaleđu dalmatinskih gradova nazivaju zajedničkim imenom Vlasima (Vlajima). Talijanski putopisac A. Fortis u djelu *Put po Dalmaciji* (1774.), ukazao je na porijeklo i običaje Morlaka. Vidi: *Enciklopedija-Opća i nacionalna*, knj. XIV, Zagreb, 2007, 91.

31 Богумил Храбак, *Из старије прошлости Босне и Херцеговине*, Књ. IV, Београд, 2008, 280.

32 Osim spahija, unajmljenih vojnika (segbana), iz Hercegovine su na ugraski front tada išli i građevinski radnici. Tako je u cilju ojačavanja tvrđave u Budimu, upućeno 300 osoba za paljenje kreča i zidanje. Od tog broja 13 osoba je bilo iz Mostara. Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Sidžil mostarskog kadije 1635-1783, fragmenti, 38/b.

33 Prema izvještaju habsburškog rezidenta u Dubrovniku Corradinija, u to vrijeme Mostar je imao 2500 kuća raspoređenih u 60 mahala. Svaka mahala imala je džamiju. Corradini je izvještaj sastavio sa ciljem da se habsburški Dvor upozna sa prilikama u Hercegovačkom sandžaku. Vidi: Marija Kočić, *Венеција и хајдуци у доба Морејског рата*, Београд, 2013, 286, (dalje: M. Kočić, *Венеција*).

34 M. Kočić, *Венеција*, 254.

Napad na Mostar započeo je iznenadnim upadom hajduka u zapadne gradske mahale (Prethum, Rajevina), koje su tom prilikom značajno stradale. Ipak, vrlo brzo uslijedio je brz i učinkovit odgovor osmanske tvrđavske posade predvođene mostarskim prvakom (ajanom) Osman-agom Halebijom. U odbranu grada masovno su se uključili i njegovi stanovnici, među kojima se naročito istakao Ago Šarić³⁵. Poznato je i herojstvo *deli-djevojke*, tj. mlađahne mostarke Hane Hrvić, koja se poput prethodno poginulog brata, žrtvovala za odbranu svog grada.³⁶

I u tradiciji Mostara nalazimo crtice o ovim dramatičnim događajima Morejskog rata koji su se odigrali na prvi dan ramazanskog Bajrama (1687.).³⁷ Tako znamo i imena najborbenijih Mostaraca, poput Salih-age Ćatića, Salih-age Kajana, Jašar-usta Tabaka, kao i činjenicu da su hajduci zaustavljeni kod karaule na Raskršću (kod džamije Ali-bega Lefe) i Ričini (Lakišića mahali).³⁸ Također, poznato je da su hajduci definitivni poraz doživjeli nešto dalje od grada, tj. na Smrčenjacima i Gorancima (Poljice).³⁹ Ovom pobjedom Mostarci su definitivno

35 Ibrahim-ago Šarić, jedan od junaka odbrane Mostara iz 1687. godine umro je 1729/30. (1142. h.) godine. Njegov mezar nalazi se u haremu mostarske Šarića džamije. Sliku i epitaf sa nišana vidi u: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga III, Sarajevo, 1982, 240, (dalje: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*).

36 В. Ђоровић, *Мостар*, 30. Ovaj napad na Mostar spominje i Luka Grdžić Bjelokosić u svom starom i poznatom radu. Kako ovaj autor navodi, napad hajduka predvodio je Stojan Janković i *tom prilikom gotovo svu priječku stranu popalio*. Vidi: Лука Грџић Бјелокосић, *Мостар некад и сад*, Београд, 1901, 16, (dalje: Л. Г. Бјелокосић, *Мостар*).

37 Na osnovu dostupnih izora, a i poznatog predanja o *Krvavom mostarskom Bajramu*, može se zaključiti da je ovaj hajdučki napad, predvođen serdarom Stojanom Jankovićem, izvršen 9. augusta, jer je to bio prvi dan ramazanskog Bajrama 1687. godine.

38 Na to tragično bajramsko jutro, stradali su i ljudi koji su se zatekli na molitvi u Ali-hodžinoj (*Krvavoj*) džamiji, lociranoj na Rajevini, uz obalu rijeke Radobolje. Hajduci su tada zapalili i spomenutu džamiju koja je nakon toga, obnovljena tek 1868. godine zaslugom Deviša (Dedage) Ćengića sina Smail-aginog. Poznato je da je Dedaga govorio: *Janković porušio, Ćengić pogradio i načinio*. Vidi: H. Hasandedić, *Spomenici*, 56; Л. Г. Бјелокосић, *Мостар*, 16.

39 Izginuli hajduci ukopani su u jednom gaju na Smrčenjacima. Na istom mjestu, kasnije je započelo ukopavanje okolnih seljaka, pa je danas tu veliko katoličko groblje. Vidi: Л. Г. Бјелокосић, *Мостар*, 16.

osigurali odbranu svog grada.⁴⁰ Sve to, plaćeno je nemalim ljudskim gubicima.⁴¹

Izvor za proučavanje spomenutih događaja je i *vekajinama* (poema) koju je napisao Bulbuli Mostarac.⁴² Ovaj pjesnik iz XVII stoljeća, opjevao je spomenutu, ali i kasnije pobjede *mostarskih gazija* nad hajducima (do 1692).⁴³ Biranim riječima opisao je zapovjednika branitelja Osman-aga Halebiju, koji je prema njegovom viđenju, bio glavni *uzrok propasti neprijatelja*.⁴⁴ Bulbulijeva slika čini se realnom, jer je i prema drugim izvorima Halebija najzaslužniji što je Mostar i u Morejskom ratu ostao neostvareni cilj dalmatinskih providura.⁴⁵ Ipak,

40 Detalje o ovoj odbrani Mostara bazirane na narodnoj predaji vidjeti u: Husaga Čišić, *Mostar u Hercego-Bosni*, Mostar, 1991, 82-92, (dalje: H. Čišić, *Mostar*).

41 Većina tada stradalih Mostaraca pokopana je u dva nova gradska harema. Oni koji su poginuli u Ričini i na Smrčenjacima pokopani su u velikom Lakišića haremu, a borci pali u borbama na Pjesku, pokopani su u haremu na Raskršću. Lakišića harem (u centru današnjeg Mostara) uzurpiran je 1884. godine od strane austro-ugarske vlasti i na njemu je izgrađena zgrada stare željezničke stanice. Harem na Raskršću uzurpiran je 1949. godine, a onda je na tom mjestu 1951. godine izgrađena zgrada Osnovne Škole Antun Branko Šimić. Vidi: H. Čišić, *Mostar*, 91-92; Hivzija Hasandedić, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Mostar, 2000, 142; Isti, *Geneološka istraživanja*, Mostar, 2009, 149.

42 Poema se nalazi u sklopu višetomnog historijskog zbornika *Tarih-i Enveri*, koji je sastavio Muhamed Enverija Kadić (1855-1931). Kadić je uz ovu poemu dao napomenu: *Ovo je Vekajinama, pjesma događajnica, koju sam našao u jednoj međzmu, a koju je spjevao jedan od mostarskih pjesnika Bulbuli- efendija, u vrijeme kada je Halebija Osman-aga s mostarskim gazijama dočekao i savladao čafire u napadu Jankovića, zapovjednika pljačkaša iz Zadra, na Mostar sa osam hiljada vojnika*. Vidi: Adnan Kadrić, *Odbrana Mostara od napada uskoka 1690. godine kroz poeziju pjesnika Bulbulija Mostarca*, Istraživanja, 5, Mostar, 2010, 244, (dalje: A. Kadrić, *Odbrana Mostara*).

43 Napadače na Mostar, koje je predvodio Janković, Bulbuli je nazvao *hajducima razbojnicima*, onim koji pale zemlju i prolivaju krv i žele uznemiriti pravovjerne i slično. Sa druge strane, mostarske branitelje opjevao je posve drukčije. Oni su *gazije mostarske, oni koji u boj idu licem u lice, imaju pomoć iz nevidljivog svijeta* itd. Vidi: A. Kadrić, *Odbrana Mostara*, 250-251.

44 Bulbuli bira riječi kada opisuje mostarskog prvaka. Tako Halebija *ide ispred vojske, pobožan je i darežljiv, ostvaruje pobjedu, iznad njega je mistični znak kao sjena, narod plače od sreće kada ga vidi, rođen je sa posebnim ciljem i zadatkom* itd. Na osnovu teksta poeme zaključuje se da su hajduci pred napad smatrali da Halebija nije u Mostaru, tj. da je *otišao ka Gabeli*. A. Kadrić, *Odbrana Mostara*, 252.

45 В. Ћоровић, *Мостар*, 30; Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, Izabrana djela, II, Sarajevo, 1991, 248.

odbrana Mostara u augustu 1687. godine nije mnogo koristila Novom, koji je i pored herojskog otpora, koncem septembra pao u mletački posjed.⁴⁶

*

Brojne neprilike uzrokovane Morejskim ratom prekinule su normalne životne tokove u Mostaru. U više navrata pojavljivala se i zarazna bolest (kuga), što je naročito bilo izraženo tokom 1689. i 1690. godine.⁴⁷ Osim toga, u gradu je zavladała privredna i društvena depresija. Od ranije ustaljena izvozna trgovina preko Dubrovnika nije više funkcionirala.⁴⁸ Mostarski privrednici i poslovni ljudi bili su na gubitku.⁴⁹ Nastalu situaciju Venecija je od 1692. godine nastojala prevazići u svoju korist otvaranjem alternativnih izvoznih skela u Gabeli ili Novom.⁵⁰ Pod svaku cijenu, to su nastojali spriječiti Dubrovčani, živo zainteresirani da roba iz Mostara, Sarajeva i drugih osmanskih gradova, na Zapad i dalje ide isključivo preko njihove luke. Po svemu sudeći, upravo pod uticajem Dubrovčana, Visoka Porta je bosanskom valiji Mehmed-paši Korči

46 Za branitelje Novog uzaludna je bila i opća osmanska mobilizacija (5.000) u zaleđu, u kojoj su pored Gačana, Trebinjaca, Ljubušaka, Gabeljana, u znatnoj mjeri učestvovali i Mostarci. Na koncu, mletačka je vojska zauzela Novi 30. septembra 1687. godine. O tome: Srđan Musić, *Izveštaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Novi, 1988.

47 *Хайдучи у Боки Которској 1648-1718*, приредио Милош Милошевић, Титоград, 1988, 503, 509.

48 Izvoz roba iz cijelog Bosanskog ejaleta prema primorju definitivno je prekinut krajem 1687. godine kada su Mlečani zauzeli u komunikacijskom smislu strateški važni klanac Carine iznad Dubrovnika. Nakon toga, tu je stacionirana posada od 180 hajduka. Potaknute od Dubrovčana, Osmanlije su u dva navrata (1690. i 1692. godine) povratili kontrolu nad Carinama, ali su ubrzo dejstvom mletačkih snaga sa galija bili prisiljeni na uzmak. O tome: Grga Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699*, Rad JAZU, knj. 253, Zagreb, 1935, 107, 121 (dalje: G. Novak, *Borba Dubrovnika*).

49 Za mostarske trgovce, glavna izvozna luka uvijek je bio Dubrovnik. Prevozili su suhe i posoljene kože, obrađene jareće kože (kordovan), žuti vosak, šajak i dr. Koža je transportirana u balama od 10 komada. Glavno tržište u XVII vijeku bila je luka kože Ankona. O tome: Богумил Храбак, *Из старіје прошлости Босне и Херцеговине*, Књ. IV, Београд, 2008, 258-270, 289-306.

50 U vezi sa tim, tokom 1692. godine vođena je korespondencija i održavani sastanci između mletačkih i osmanskih predstavnika iz Boke i Hercegovine. Dubrovački doušnik iz Novog obavještavao je o tome dubrovačkog kneza. Горан Ж. Комар, *Тирилична документа дубровачког архива, 1504-1795*, Херцег-Нови, 2011, 430, (dalje: Г. Ж. Комар, *Тирилична документа*).

(1691-1697) izdala strogu naredbu kojom se zabranjuje otvaranje skele u Novom i Gabeli. 51

Ipak, zbog živog interesa trgovaca iz Bosne, zahtjevi za otvaranjem izvozne skele na ušću Neretve, aktualizirani su i tokom 1693. godine. Jedan od najžešćih protivnika te ideje bio je mostarski prvak Osman-aga Halebija. On je javno isticao da bi prisustvo Mlečana u Gabeli, makar i u privrednom smislu, dugoročno postalo prijetnja i za Mostar.⁵² Takav stav išao je u korist Dubrovčana, koji su nastojali da Halebija po tom pitanju dobije podršku mostarske uleme. Ta protumletačka agitacija trebala je da bude konkretizirana posebnim *arzom* upućenim u Istanbul. Za svoj interes Dubrovčani nisu žalili novca, pa su tokom 1693. godine prvi ljudi Mostara u više navrata bogato darivani. ⁵³ To se u konačnici očito pokazalo vrlo učinkovitim.⁵⁴

*

Jedna od prekretnica Morejskog rata na hercegovačkom ratištu je mletačko osvajanje gabelske tvrđave (Čitluk) u junu 1694. godine. ⁵⁵ Zbog toga,

51 Tom prilikom je i naređeno da se skela, *ako je na spomenutim mjestima uspostavljena*, mora odmah i zatvoriti. Basbakanlik Osmanli Arsivi (BOA), Gazi Husrev-begova biblioteka (GHb), Muhimme defter, Knj. 19, 63, 124/II, 702/2, 1103/1692.

52 Državni arhiv u Dubrovniku (dalje:DAD), Lettere di Levante LXV, 177-77' (28. 2. 1693) .

53 DAD, Consilii Rogatorum CXXXIII, 10' (13. 8. 1693), 15' (3. 11. 1693). Krugu istaknutih mostarskih prvaka pripadao je tada i Mustafa Ejubović-Šejh Jujo (1651-1707). On se koncem 1692. godine, nakon višegodišnjeg školovanja i službovanja u Istanbulu, vratio u rodni Mostar. Na poziv stanovnika rodnog grada, sigurnost i komfor prijestolnice dobrovoljno je zamijenio hercegovačkim ratnim haosom. Šejh Jujo je preuzeo upražnjenu poziciju mostarskog muftije, te intelektualni potencijal stavio u službu svog naroda i domovine. Nakon poziva iz Mostara napisao je: *Uzavrela je u meni čežnja prema rodnoj grudi..., jer da nije ljubavi prema domovini, ona bi propala*. Dužnost mostarskog muftije Šejh Jujo obavljao je do kraja svog života 1707. godine. Ukopan je u rodnom gradu. O Mustafa Ejuboviću Šejh Juji vidi: Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973, 390-398.

54 Na osnovu upornih zahtjeva bosanskih trgovaca (kršćana) valija Korča Mehmed-paša je ipak dozvolio transport trgovačke robe u Norin i Gabelu. Prema dogovoru, ta roba je trebala da ide za Veneciju. Međutim, neretvanska skela nije dugo ostala u funkciji. Historijski izvori potvrđuju da je Dubrovnik svojom diplomatijom *uništio skelu u Gabeli, toliko pogodnu za Bosance*. Na taj način su poslovni ljudi iz Bosne izgubili posljednju nadu u oživljavanje svog trgovačkog posla. O tome: Вук Винавер, *Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660-1700)*, Историјски часопис, књ. XII-XII, Београд, 1963, 224.

55 Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata (1684-1699)*, Beograd, 1962, 104, (dalje: G. Stanojević, *Dalmacija*).

ali i sve učestalijih napada na Ljubuški, značajno je pogoršana i sigurnosna pozicija Mostara. Uz to, treba dodati i uspješnu mletačku strategiju kojom je iseljavano nemuslimansko stanovništvo iz okoline Mostara. Naime, već u aprilu iste godine definitivno je okončana prisilna seoba oko 800 kršćanskih porodica iz sela Mostarskog Blata, Broćna i Goranaca. Tako su Mlečani, koristeći se i terorom, potpuno ispraznili i opustošili široko područje zapadno od Mostara. Tim "poduhvatom" nastojali su olakšati nastavak svoje ekspanzije u Hercegovini.⁵⁶ Sa druge strane, veliku odgovornost za odbranu Mostara ispoljavao je tadašnji bosanski valija Mehmed-paša Korča.⁵⁷ On je tokom ljeta 1694. godine popisao 380 *muhafiza* i od Visoke Porte zatražio da se isti rasporede na osiguravanje kula uz (Stari) most na Neretvi. Taj zahtjev odobren je beratom sultana Ahmeda II (1691-1695) krajem septembra iste godine.⁵⁸ Što se tiče Mostara, dalmatinski providuri definitivno nisu mogli računati na eventualnu izdaju u osmanskim redovima, što je u ovom ratu često bio ključni faktor za uspješnost mletačkih vojnih pohoda.⁵⁹

Odbrana Mostara i drugih osmanskih mjesta, dodatno je unaprijeđena nakon što je početkom 1695. godine mutesarif Hercegovačkog sandžaka postao Redžep-paša Nevesinjac. Novi mutesarif je prema uputstvima iz Istanbula poduzimao sve moguće u cilju osiguravanja tvrđava u Mostaru, Počitelju, Stocu i

56 Postepeno iseljavanje spomenutog stanovništva prema Dalmaciji započelo je u ljeto 1692., te nastavljeno i tokom 1693. godine. Ipak, tek nakon što su Mlečani počeli paliti sela po Broćnu i Blatu i njihove stanovnike tretirati kao neprijatelje, seoba je intenzivirana i definitivno okončana u proljeće 1694. godine. Po naređenju dalmatinskog providura iseljenici iz okolice Mostara planski su naseljeni oko Zadvarja, Vrgorca, u Župi, na Cetini i dr. O tome: G. Stanojević, *Dalmacija*, 123-124.

57 Valija Mehmed paša Korča bio je domaći čovjek, porijeklom iz sarajevskog kadiluka. U ranijem periodu, kao čehaja valije Topal Husein-paše (1687-1690), iskazao je izrazite vojničke sposobnosti u odbrani ejaleta Bosna, a i drugih osmanskih teritorija. Vidi: Vedad Bišćević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463-1878)*, Sarajevo, 2006, 214.

58 BOA, Ibnulemin- Askerije, n.r. 4804.

59 Tokom Morejskog rata brojne pogranične tvrđave Bosanskog ejaleta dalmatinski providuri su osvojili uz pomoć tajnih pomagača sa osmanske strane. Od ranije vrbovani, pojedini osmanski dizdari i age skloni izdaji, u kritičnim trenucima opsade prelazili su na mletačku stranu. Na taj način olakšan je bio npr. pad osmanskih tvrđava u Zadvarju, Novom, Norinu, Gabeli, Klobuku i dr. O tome: Faruk Taslidža, *O posebnim okolnostima pod kojim su Mlečani osvajali tvrđave Bosanskog ejaleta za vrijeme Morejskog rata (1684-1699)*, Istraživanja, br. 7, Mostar, 2012, 41- 49.

Blagaju. Posebnom naredbom, skrenuta mu je pažnja da se i svi raspoloživi (hercegovački) *zaimi* i *timarlije* posvete *danonočnom čuvanju* navedenih gradova i tamošnjeg stanovništva.⁶⁰ Iz svoje privremene rezidencije u Nevesinju, Redžep-paša je održavao stalnu vezu sa komandantima tih tvrđava, koji su imali strogu obavezu da po potrebi jedni drugima priteknu u pomoć.⁶¹

Iako i dalje fokusirana na ugarsko ratište, Visoka Porta je u drugoj fazi Morejskog rata sa više pažnje vodila računa o Bosanskom ejaletu. Tokom 1696. godine započeto je sa utvrđivanjem Mostara, za što je odgovarao neumorni bosanski valija Korča Mehmed-paša. Gotovo svi bosanski građevinari (*čerahori* i *neđari*) upućeni su u grad na Neretvi sa ciljem popravke i dogradnje tamošnjih kula i utvrđenja. U vezi sa tim bila je molba bosanskog stanovništva (*ehalije*) iz januara 1697. godine, kojom je od Visoke Porte traženo da se iz njihovog ejaleta ne potražuju građevinari za radove u Beogradu.⁶² Iako tome nije udovoljeno, radovi su u Mostaru trajali i tokom proljeća iste godine.⁶³ Zapravo, nastavljen je ranije započeti projekt, kojim je u cilju zaštite grada sa zapadne strane, izgrađena nova tvrđava.⁶⁴ Tada je dograđena i kula koja se nalazi neposredno uz samu staru ćupriju (Stari most).⁶⁵ Novi radovi u Mostaru, u kojim su učestvovali i stanovnici ovog kraja, podrazumjevali su učvršćivanje bedema i na istočnoj obali Neretve. Sve to, finansirano je sredstvima koja je prethodno odobrila centralna

60 BOA, GHb, Muhimme defter, Knj. 5, 272, 49, 434/1, 1106/1695.

61 BOA, GHb, Muhimme defter, Knj. 5, 277, 49, 438/1, 1107/1695; 283, 49, 444/1, 1107/1695. Po svemu sudeći iz ovog perioda potiče poznata narodna izreka: *Čuvaj Stoca, pazi Počiteljja, a ni Mostara ne ostavljaj sama*.

62 BOA, GHb, Sarajevski sidžil, Knjiga 2, 106, 121, 48/4, 1696.

63 Za Mostar se tada zauzimao i sarajevski kadija mulla Mustafa. Međutim, i pored toga valiji Korči je u martu iz prijestolnice naređeno da se od 200 bosanskih majstora, 80 izdvoji za radove u Mostaru, a 120 da se unaprijed isplati i uputi u Beograd, te stavi na raspolaganje tamošnjem muhafizu Husein-paši Čupriliću. Orijentalni institut u Sarajevu (dalje: O.I.S.), Ahkam defter, Inv. broj 75, foto kopija 292, naredba izdata 13. marta 1697. godine.

64 Za izgradnju ove tvrđave osmanske vlasti su izdvojile 3889 groša. O.I.S, Ahkam defter, isto.

65 U znak poštovanja prema svom zaslužnom ajanu Osman-agi Halebiji, Mostarci su ovu kulu nazvali Halebinovkom. Nedaleko od kule, uz samu Neretvu, nalazilo se vrelo hladne vode zvano Halebinovac. Na njega se krajem četvrte decenije XX stoljeća obrušila obližnja pećina, pa je tako zatrpano. Vidi: Jusuf Mulić, *Ćuprija sultana Sulemana-hana u Mostaru, poznata kao Stari most*, Mostar, 2009, 75-78.

osmanska vlast.⁶⁶ O uspješnom završetku spomenutih radova svjedoči i jedan sačuvani hronogram.⁶⁷ Uz to, Mostar je tada ojačan i u vojničkom pogledu. Visoka Porta je odobrila zahtjev bosanskog valije Korča Mehmed-paše da od 2500 vojnika (*nefera*), koji su te godine popisani širom Bosne, čak 1000 njih uputi na obezbjeđivanje Mostara. Sami raspored ovih vojnika prepušten je mostarskim prvacima, prije svega ajanu Osman-agi Halebiji.⁶⁸

*

Odgovorni valija Mehmed-paša Korča brigu o Mostaru i ratnoj zoni prema Mlečanima nije zapostavljao ni u vrijeme kada je morao privremeno napustiti Bosnu i vojno djelovati na ugarskom frontu. Neposredno prije nego što je u augustu 1697. godine krenuo u svoj posljednji vojni pohod, naredio je da se među stanovništvom kadiluka Pljevlja, Foča, Čajniče i Prijepolje sakupi ukupno 800 vojnika (*nefera-segbana*), te po potrebi rasporedi na osiguravanju Mostara, Počitelja i drugih hercegovačkih mjesta.⁶⁹

Jedinstven i odgovoran stav Visoke Porte i bosanskog valije po pitanju odbrane ejaletske granice u završnoj fazi rata, definitivno je otklonio i sve mletačke pretenzije prema Mostaru. Zbog toga tadašnji dalmatinski providur nije ni pomišljao o nekom ozbiljnijem napadu na ovaj grad.⁷⁰ Ni iznenadni, kratkotrajni upad habsburške vojske preko rijeke Save u oktobru 1697. godine

66 O.I.S. Ahkam defter, Inv. broj 75, foto kopija 292., 266.

67 Ovaj kronogram iz 1108 h. g (završava 18. jula 1697. godine) u pjesmi na turskom jeziku sačuvan je u jednoj mostarskoj medžmii. Prijevod kronograma vidjeti u: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*, 153.

68 BOA, GHb, Muhimme defter, Knj. 5, 285, 49, 449/1, 1107/1696.

69 Istovremeno, valija je naredio da se među stanovništvom grada Sarajeva, nahija Sarajevo i Kreševo, kadiluka Brod (Travnik), Čelebi Pazar (Rogatica), Birač i Knežina, Jajce i Akhisar, sakupi ukupno 1.720 *nefera-segbana*, te rasporedi na osiguranju Livna i drugih mjesta u tom području ejaleta. BOA, GHb, Muhimme defter, Knj. 5, 326, 49, 477/2, 1109/1697. Ubrzo nakon ovog pohoda i poznate bitke kod Sente (11. 9. 1697.), Mehmed-paša Korča je iznenada umro.

70 Dalmatinskog providura Daniela Dolfina (1692-1696) polovinom 1696. godine zamjenio je Alvise Mocenigo (1696-1702). Iz Venecije je Mocenigu preporučeno da stečene teritorije utvrdi i čuva, te naročito poradi na tome da se hercegovačka kršćanska plemena nastave predavati Mletačkoj republici. O tome: G. Novak, *Borba Dubrovnika*, 139.

nije bitnije utjecao na odbranu južnih dijelova Bosanskog ejaleta.⁷¹ Ipak, jedna vijest iz decembra 1697. godine govori o panici koja je tada zavládala u Stocu i Počitelju. Prema informacijama jednog mletačkog obavještajca, spomenuti su gradovi tada osam dana bili prazni, jer je *sve pobjeglo u Mostar ili de ko mogo*. Teško je reći koliko u tome ima istine, ali se navodi da su red i bezbjednost brzo uspostavljeni zalaganjem *hercegovačkog paše* (Redžep-paše m.o.), koji je sve pobjegle *na forcú zaprato nazada*.⁷² U svakom slučaju, Mostar i njegovi stanovnici nisu bili ugroženi, a tako je ostalo sve do kraja ovog rata.

*

Na mirovnoj konferenciji u Srijemskim Karlovcima kojom je okončan Morejski (Bečki) rat, nisu precizno definirane nove granice Bosanskog ejaleta.⁷³ Sporna je, pored ostalog, bila i linija razdvajanja između osmanske Hercegovine i mletačke Dalmacije. Na koncu, zaključeno je da zajednička komisija naknadno riješi taj problem. Sa tim se započelo već u ljeto 1699. godine, ali je brzo došlo do zastoja.⁷⁴ Mjesto od važnosti za proces uspostave nove granice bio je grad Mostar. Tu su stizale naredbe viših osmanskih vlasti, boravile delegacije, održavani sastanci. Aktivni sudionik tih zbivanja bio je i mostarski prvak i ratni

71 Riječ je o poznatom pohodu prince Eugena Savojskog pri kojem je, pored ostalog, stradao i glavni grad ejaleta Sarajevo. O tome: Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu*, Sarajevo, 1997, 137-155.

72 Г. Ж. Комар, *Тирпилична документа*, 133.

73 Mirovna konferencija zaraćenih strana započela je 13. novembra (1698.) u šatorima blizu Srijeemskih Karlovaca. Pregovori su u više navrata zapadali u krizu, ali konferencija nije prekidana. Konačno, 26. januara 1699. godine Visoka Porta je sa Habsburškom monarhijom i Poljskom potpisala dvadesetpetogodišnji mirovni ugovor. Sa Mletačkom republikom Osmanlije su ugovor o miru potpisale 7. februara, dok je sa Rusijom prvo zaključeno trogodišnje, a onda 13. juna 1700. godine u Istanbulu tridesetogodišnje primirje. Vidi: Abou-El-Hay Rifa'at Ali, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?, Palgrave Macmillan, 2004, 89-100.

74 Tadašnji bosanski valija Kose Halil-paša (1698-1703) i njemu potčinjeni povjerenik Osman-aga (bivši silahdar) nailazili su na otpor Bošnjaka u sprovođenju zvanične osmanske politike koja je ponegdje bila spremna popuštati maksimalističkim teritorijalnim zahtjevima mletačkih pregovarača. O tome: Hamdija Hajadhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine*, Anali, GHB, Knjiga XI-XII, Sarajevo, 1985, 312, 317, (dalje: H. Hajdarhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme*).

komandant Osman-aga Halebija.⁷⁵ Zastupnik mletačkog komesara za razgraničenje, opisao ga je (u julu 1699. godine) kao *uglednog i bogatog prvaka koji obavlja značajne dužnosti*. Prema istom izvoru, Halebija je bio gostoprimljiv i kulturni čovjek, koji je osim svog *slavenskog* (tj. bosanskog), po potrebi govorio i *turski* jezik. U njegovoj kući okupljali su se ugledni Mostarci i zajednički donosili odluke od općedruštvene važnosti.⁷⁶

U svakom slučaju, kako u ratnom, tako i u neposrednom poratnom periodu domaći ljudi sa granice Osmanskog carstva bili su na visini zadatka. U višegodišnjem diplomatskom iscrpljivanju *velikih sila* oko granice, oni su ispoljili dovoljno mudrosti i upornosti da zadrže svaki pedalj teritorija koji su borbom očuvali.⁷⁷ Takav požrtvovan odnos istog naroda nastavio se i u narednom XVIII stoljeću, tokom kojeg su mletačke pretenzije prema Mostaru i Hercegovini postepeno slabile. ⁷⁸

Mostarci su dugo pamtili i poštovali herojsko doba svoga grada sa konca XVII stoljeća.⁷⁹ Međutim, danas još uvijek nemamo potpuno jasnu sliku o veli-

⁷⁵ Zbog osmansko-mletačkih napetosti nastalih oko uspostave nove granice istočno od Neretve, Osman-aga Halebija je po nalogu bosanskog valije (Kose Halil-paše) na kratko bio upućen u Istanbul na dodatne konsultacije.

⁷⁶ Prema izvještaju zastupnika mletačkog komesara za razgraničenje (G. A. Longa), Osman-aga Halebija je bio važna ličnost u vezi sa poslijeratnim razgraničenjem. Njemu su stizala obavještenja i o tadašnjim namjerama habsburškog cara Leopolda I. Po svemu sudeći, Osman-aga je bio i vrlo obrazovan čovjek, dobro upućen i u stariju historiju. Npr. interesantno je da je mostarski prvak, kako prenosi Longo, znao i za činjenicu da su Knin i Sinj u prošlosti pripadali Mađarima. O tome: H. Hajdarhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme*, 311.

⁷⁷ Konačni zapisnik o razgraničenju između Bosanskog ejaleta i mletačkih teritorija u Dalmaciji i Boki obje delegacije potpisale su 14. februara 1701. godine. Sultan je taj akt ratificirao tek 1703. godine. Novouspostavljena granica dobila je imena Grimanijeva linija, po imenu prvog čovjeka mletačke delegacije za razgraničenje. O tome: Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989, 42.

⁷⁸ Mlečani su Mostaru posljednji put zaprijetili 1717. godine. I tada je odbrana grada bila na visini zadatka. B. Ђоровић, *Мостар*, 38. Sigurnost Mostara tokom XVIII stoljeća unaprijeđena je formiranjem i djelovanjem mostarske kapetanije, kao posebne vojno-teritorijalne ustanove. Kontinuirano komandu nad ovom kapetanijom imali su članovi mostarske porodice Vučijaković. O mostarskoj kapetaniji vidi: Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1953, 234-238.

⁷⁹ To potvrđuje i primjer spomenute mlade Mostarke Hane Hrvić (poginula 1687.), sahranjene u haremu koji se do konca osmanske uprave nalazio u mahali Cernica. Među Mostarcima dugo je postojala tradicija posjećivanja Haninog mezara i sjećanja na njenu šehidsku pogibiju. Bašluci (ukrašeni sabljama) sa Haninog mezara nestali su odmah po austro-ugarskoj okupaciji

koj opasnosti koja je Mostaru zaprijetila u vrijeme dugog Morejskog rata. Gotovo da su i svi materijalni spomenici koji mogu svjedočiti o tome u potpunosti uništeni. Samim tim, nekadašnji junaci i žrtve položene za odbranu grada na Neretvi pali su u zaborav.

Bosne i Hercegovine (1878.). Cijeli harem ekshumiran je šezdesetih godina XX stoljeća i na njemu je izgrađeno više stambenih i poslovnih zgrada. Vidi: H. Hasandedić, *Spomenici*, 106.